

Granica w badaniach geograficznych – definicja i próby klasyfikacji

*Border in geographical research studies
– definition and an attempts at its classification*

JERZY BAŃSKI

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN,
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55; jbanksi@twarda.pan.pl

Zarys treści. Artykuł podejmuje problematykę teorii granic w badaniach geograficznych. Uwaga autora koncentruje się na definicji oraz różnorodnych klasyfikacjach granic. Pojęcie granicy traktowane jest szeroko; uwzględniono jej znaczenie w geografii fizycznej i ekonomicznej. W pracy wykorzystano bogatą literaturę, która stanowi podstawę do propozycji klasyfikacyjnych granic. Rozważania dotyczą morfologii i formy przebiegu granic, ich stabilności i genezy oraz roli granicy jako bariery przestrzennej.

Słowa kluczowe: granica, klasyfikacja granic, definicja granicy, bariery przestrzenne.

Wprowadzenie

W badaniach geograficznych posługujemy się granicami, które określają nasze obszary badań lub dzielą je na mniejsze części. Rzadko natomiast zastanawiamy się nad istotą granicy, traktując ją powszechnie jako linię lub pas oddzielające „coś od czegoś”.

Granica jest pojęciem bardzo szerokim, powszechnie używanym w języku naukowym i potocznym. Na ogół przyjmuje się, że jest nią linia bądź strefa rozdzielająca jakiś obszar lub wyznaczająca z jednej strony koniec, a z drugiej początek „czegoś”. W powszechnym obiegu są takie pojęcia jak: granica sztuczna i naturalna, granica historyczna, granica kulturowa, granica przyrodnicza, granica administracyjna, granica polityczna, granica ekonomiczna i szereg innych. Szczególną rolę granice odgrywają w geografii i nie chodzi tylko o te oddzielające państwa, lecz o szeroki zbiór granic stanowiących jeden z najbardziej charakterystycznych elementów przestrzeni, obecny w badaniach geografii człowieka i geografii fizycznej. Jednakże trzeba podkreślić, że pomimo istnienia różnych kategorii i typów granic, uwaga geografów koncentruje się raczej na granicach

politycznych. Skromne są osiągnięcia geografów w zakresie badań i metod wyznaczania innych rodzajów granic.

Inspiracją do napisania tego artykułu były przemyślenia związane z realizacją projektu badawczego pt. „Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego” (Bański i inni, 2010). Autor koncentruje uwagę na koncepcji granicy w naukach geograficznych. W geografii granica może być samym w sobie przedmiotem badań lub mieć charakter narzędzia badawczego. Z racji roli, jaką granica odgrywa w przestrzeni politycznej, jest ona jednym z głównych obiektów badań geografii politycznej (Radclift, 2006; J.R.V. Prescott, 1965, 1987; Sobczyński, 2006). Granicą interesują się też inne dyscypliny nauk geograficznych, jednakże częściej traktowana jest ona w nich jako narzędzie badań. Stanowi wówczas element określający zasięg obszaru badań lub dzieli przestrzeń na mniejsze fragmenty, które poddajemy osobnym studiom. Rozwój geograficznego systemu informacji i nowoczesnych metod komputerowych sprawił, że granica stała się też obiektem analiz statystycznych i matematycznych badających jej przebieg, stopień skomplikowania, powiązania przestrzenne, metody delimitacji itp. Jest to stosunkowo młode zagadnienie badawcze, realizowane głównie przez przedstawicieli geografii fizycznej i ekologii (Fortin, 1997; Jacquez i inni, 2000).

Uwaga autora koncentruje się na granicy jako przedmiocie badań. Celem opracowania jest przegląd różnorodnych podejść do pojęcia granicy i ocena podstawowych kryteriów klasyfikacji granic w geografii. Jednakże należy zaznaczyć, że różnorodność typologii i klasyfikacji granic jest zbyt wielka, aby móc omówić i ocenić je w jednym artykule.

Pojęcie „granica”

Termin „granica” ma szereg znaczeń semantycznych, które według *Słownika synonimów* odnoszą się do takich pojęć podstawowych jak: brzeg, koniec i limit. Synonimami pojęcia „brzeg” są: margines, rant, krawędź, obręb, słowa „koniec” – kraniec, kraj, skraj, obrzeże, pogranicze, miedza, rubież, kres, linia podziału, linia demarkacyjna, pojęcia „limit” – próg, pułap, maksimum, apogeum, optimum.

W polskiej geografii znaczenie słowa „granica” jest bardzo szerokie. Rzadko natomiast posługujemy się pojęciami bliskoznacznymi, precyzującymi tematykę zainteresowań w zakresie badań granicy. Dużo bogatsze słownictwo ma na przykład geografia brytyjska, która posługuje się takimi terminami jak: *boundary*, *border*, *borderline*, *limit*, *frontier*¹. To ostatnie pojęcie występuje również w języku francuskim (*frontiere*), hiszpańskim (*frontere*) i włoskim (*frontiera*). W języku niemieckim powszechnie wykorzystuje się termin *die Grenze*, mający

¹ Termin *frontier* odnosi się do strefy granicznej (pogranicze), a *boundary* do linii granicznej (Prescot, 1987; Batten, 1999).

podobne brzmienie w języku szwedzkim (*gräns*) i norweskim (*grense*). Niewiele różni się też od niego pojęcia stosowane w językach słowiańskich – rosyjskim (*granica*), słowackim (*hranica*), czeskim (*hranice*) i polskim (*granica*), co wskazuje na istnienie w przeszłości jego wspólnego źródła. Jest to ciekawy przedmiot badań językoznawczych.

Pośród nauk geograficznych najwięcej miejsca problematyce teorii granicy poświęca geografia polityczna, co jest zapewne widoczne również w tym artykule. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że jej przedmiotem zainteresowania jest tylko jedna z wielu kategorii granic, tj. granica państwowa (lub nieco szerzej – granica polityczna). *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN* (1995) definiuje granicę państwową jako: „powierzchnię pionową przechodzącą przez linię graniczną wyznaczoną na powierzchni ziemi, oddzielającą terytorium jednego państwa od innych państw lub obszarów niczych”. Podobnie jest definiowana przez M. Baczarowa i A. Suliborskiego (2002, s. 72) – jako „wymyślona kurtyna, przebiegająca pod kątem 90 stopni względem powierzchni ziemi, oddzielająca państwa i obszary bez określonej przynależności”². Bardziej ogólny charakter, wynikający z przesłanek prawnych, ma propozycja J. Barbaga (1987, s. 61), według którego granice państwowe to: „linie styku dwóch suwerennych państw, oddzielające je równocześnie od siebie”. Podobne podejście, ale pozbawione „liniowości” granicy reprezentuje J.R.V. Prescott (1987), twierdząc, że granice oddzielają obszary należące do różnych podmiotów politycznych oraz R.J.G. Pounds (1963), dla którego granice oddzielają suwerenność jednego państwa od suwerenności jego sąsiadów.

Według Z. Rykła (2006), granica wyznacza zasięg zwierzchnictwa państwowego. Z takiego punktu widzenia granica jest – zdaniem autora – zjawiskiem politycznym i używanie terminu „granica polityczna” jest pleonazmem, bo nie ma innych granic niż polityczne. Taka konstrukcja myślowa ogranicza pojęcie granicy wyłącznie do wymiaru politycznego. Trudno się z tym zgodzić, bo przecież mamy szereg innych typów granic, np. administracyjne, ekonomiczne, regionalne, przyrodnicze, itd.

Przedstawione definicje są dobrym przykładem na to, jak różnorodnie może być podejście do tematyki granicy tylko w zakresie wąskiej dziedziny badań, jaką prezentuje geografia polityczna. Jedni badacze koncentrują się na fizyczności linii granicznej, inni zaś na jej istocie prawnej lub politycznej. Jeżeli weźmiemy pod uwagę inne kategorie granic, które wymykają się spod ujęć politycznych, to okaże się, że zakres znaczeniowy interesującego nas pojęcia i sposobów jego definiowania jest bardzo szeroki. Na przykład G.M. Jaquez, S. Murca i A.J. Fortin (2000) reprezentujący geoekologię, proponują definiować granicę jako krawędź homogenicznego obszaru lub strefę określającą obszar szybko zmieniający się pod względem jakichś cech przestrzennych. Takie ujęcie grani-

² Należy podkreślić, że we współczesnej geografii politycznej granica jest płaszczyzną („kurtyna”, „powierzchnia pionowa”), nawiązując do „trójwymiarowej” koncepcji państwa.

cy ma zdecydowanie bardziej uniwersalny charakter niż wcześniej prezentowane propozycje geografów politycznych. Homogeniczność obszaru może odnosić się nie tylko do zjawisk politycznych, ale także szeregu innych zjawisk z zakresu badań geograficznych. Definicja odnosi się także do liniowego lub strefowego charakteru granicy.

Nie wdając się w głębsze analizy semantyczne, można na poziomie meta-języka przyjąć, że granica – to „twór geometryczny, oddzielający coś od czegoś”. Dla geografa istotna jest forma granicy oraz przestrzeń i czas, w których ona występuje. Tym „tworem geometrycznym” jest więc linia lub strefa, która oddziela od siebie fragmenty przestrzeni w określonym przedziale czasowym. Jako że wszystkie granice są wytworem ludzkiego umysłu (nawet tzw. naturalne, o czym będzie mowa w dalszej części), istotnym uzupełnieniem definicji powinno być to, że każda granica powstaje w wyniku umowy pomiędzy ludźmi, którzy ją wyznaczają. Mogą to być politycy, naukowcy, przedstawiciele administracji publicznej lub inne grupy społeczne. W efekcie można przyjąć, że granica jest formą geometryczną (linią lub strefą), która umownie oddziela od siebie fragmenty czasoprzestrzeni. Za przykład może służyć granica państwowa. Ma ona zazwyczaj formę linii (abstrahujemy od „wymagowanej kurtyny” lub „powierzchni pionowej”, bo to jest elementem umowy pomiędzy krajami lub uzgodnień międzynarodowych), która oddziela dwa lub więcej państw, a społeczności tych krajów umawiają się co do jej przebiegu. Jak wiemy z historii, granice państwowe nie są stabilne³, dlatego ważny jest też element czasu. Innym przykładem może być granica pomiędzy dwoma regionami: jest ona zazwyczaj strefą (a na mapie linią) oddzielającą dwa różniące się pod jakimś względem obszary. Różnice te wynikają z umowy pomiędzy badaczami, którzy dokonują regionalizacji. Na umowę składają się wybrane cechy diagnostyczne, metody i skala badań, źródła danych, itp. Innymi słowy badacze stosując odpowiednie metody uzgadniają rozmieszczenie regionów, które charakteryzuje wewnętrzna spójność pod względem zbioru cech, ale przy tym cechy te odróżniają od siebie regiony. Pomędzy nimi przebiegają granice.

Podstawowe kategorie granic

Jednym z podstawowych kryteriów podziału granic jest ich forma geometryczna. Jak już podkreślono w definicji, granica może mieć postać **liniową lub strefową**. W Cesarstwie Rzymskim granice miały postać pasma, wzdłuż którego ciągnęły się ważne szlaki komunikacyjne. Strefy te, mające cechy współczesnego pogranicza (*frontiers*) chronione były przez ufortyfikowane strażnice. Z biegiem czasu strefy zaczęły się kurczyć, a granice polityczne przyjęły postać liniową.

³ Stabilność jest tu rozumiana jako utrzymanie się odcinka granicy o niezmiennym przebiegu w długim czasie. Szerzej na temat stabilności i trwałości granic oraz różnic pomiędzy tymi pojęciami pisał M. Sobczyński (1993).

W badaniach geograficznych stosujemy różne skale przestrzenne, które można podzielić na dwie główne grupy: rzeczywistą i odwzorowaną. Pierwsza z nich odnosi się do badań wykonywanych bezpośrednio w terenie, druga do badań kameralnych, w których podstawowym narzędziem jest mapa, czyli odwzorowanie realnej przestrzeni na postać dwuwymiarową⁴ w odpowiedniej skali. Taki podział jest ważny dla dalszych rozważań, bo zarówno w terenie, jak i na mapie mamy do czynienia z granicami, ale ich forma geometryczna jest różna. Na mapie granica będzie na ogół zaznaczona w postaci linii, zaś w rzeczywistości (lub na mapie wielkoskalowej) może ona przybierać formę strefy (np. granica wiecznego śniegu, granica strefy klimatycznej, granica upraw, itp.), rzadziej linii.

Granica liniowa ma postać linii bez względu na skalę przestrzenną, w jakiej ją badamy, natomiast granica strefowa w zależności od tej skali może mieć postać linii lub pasa różnej szerokości. Liniowy charakter mają prawie wszystkie granice państwowe (nie licząc stref demarkacyjnych) i granice administracyjne (w szerokim znaczeniu). Są one wyznaczone albo w terenie za pomocą odpowiednich znaków albo na szczegółowych planach w postaci linii. Nawet granice państwowe mają często postać wąskich pasów ziemi wyznaczanych w czasie rozgraniczenia (demarkacji), uznanie ich za granice o przebiegu strefowym byłoby jednak nieporozumieniem. Inną postać ma na przykład północna granica (zasięg) występowania uprawy pszenicy jarej. Tylko na mapie w małej skali będzie zaznaczona jako linia, bo w istocie ma ona charakter strefy, w której uprawia się coraz mniej tego zboża. Dopiero na drodze umowy pomiędzy badaczami (wskazującymi metodę wyznaczenia granicy) i generalizacji kartograficznej zaznaczamy ją na mapie w postaci linii.

Wynika z tego, że forma geometryczna granicy w geografii zależy od skali, w jakiej chcemy ją badać. Szczegółowość badań geograficznych jest bardzo różna, ale zazwyczaj granice generalizujemy do jakiejś postaci liniowej, którą możemy przedstawić na mapie (topograficznej, ogólnogeograficznej lub tematycznej). Uwzględniając dotychczasowe uwagi należy jednak przyjąć, że podział granic na strefowe i liniowe nie ma charakteru uniwersalnego, bo nie jest jednoznacznie rozłączny; niektóre granice strefowe mogą być interpretowane jako liniowe (w takiej formie występują na mapie).

Inny podział granic wynika z ich charakteru prawno-administracyjnego; można wyróżnić dwie podstawowe kategorie granic: **formalne i nieformalne**. Większość, jeśli nie wszystkie granice liniowe (np. różne granice polityczne, administracyjne), można zaliczyć do granic *formalnych, określających obszary, na których występują jednolite normy prawne, administracyjne i polityczne*. Granice polityczne odgrywają istotną rolę w naszym życiu codziennym; żyjemy w określonym kraju, w którym dotyczą nas prawa i obowiązki, w którym płacimy

⁴ Nie uwzględniam tzw. map plastycznych i form pseudotrójwymiarowych.

podatki, itd. Z kolei formalność granic administracyjnych polega na wyznaczeniu obszaru o określonym prawie lokalnym i lokalnej władzy. Na przykład granice gminy wyznaczają zasięg obowiązywania lokalnego planu zagospodarowania przestrzennego, zasięg inwestycji realizowanych przez samorząd gminy, miejsce odprowadzania podatku gruntowego, itd. Podobnie formalny charakter będą miały granice parku narodowego, w którym obowiązują pewne ograniczenia i odpowiednie normy zachowań.

Granice formalne muszą mieć zawsze charakter liniowy; w innym przypadku należałoby dopuścić istnienie węższych lub szerszych stref niczych, w których nie obowiązują prawa i uzgodnienia na poziomie krajowym, regionalnym lub lokalnym.

Oprócz granic formalnych mamy wielkie bogactwo *granic nieformalnych (wirtualnych), oddzielających obszary spełniające pozaprawne kryteria różnicujące*. Mogą mieć one charakter liniowy i strefowy. Należą do nich na przykład granice regionów ekonomicznych, które prowadzimy na ogół wzdłuż granic administracyjnych lub państwowych. Zaznaczają one obszary, które istnieją (lub kształtują się) w naszym umyśle, ale brak ich w rzeczywistości. Istotą wyznaczenia granicy regionów ekonomicznych jest umowa grupy planistów lub naukowców co do wyboru cech różniących te regiony.

Wszystkie lub prawie wszystkie granice o przebiegu strefowym mają charakter nieformalny. Podawana wcześniej za przykład granica występowania pszenicy jarej w rzeczywistości nie istnieje, a jej zaznaczenie nie ma bezpośredniego wpływu na nasze życie. Taki sam charakter mają granice stref klimatycznych, granice cywilizacji, granice tundry, granice strefy podmiejskiej, granice jednostek fizycznogeograficznych, itp.

Cechą granic formalnych jest ich jednoznaczność i arbitralność. Granice nieformalne charakteryzuje natomiast różny poziom „ostrości”. Na przykład granice pomiędzy tak zwanym Wschodem i Zachodem wskazywane przez różnych autorów mają odmienny przebieg tworząc szeroką strefę, w której mieszczą się całe regiony (Eberhardt, 2004; Halecki, 1994; Huntington, 1997). Podobnie jest w przypadku wschodnich rubieży Europy, które – jak zauważa Norman Davies⁵ – w zależności od okresu historycznego, „wlewają się” do Azji, lub cofają się pod naporem ze Wschodu.

Kolejnym istotnym zagadnieniem badawczym jest przebieg granic, który może mieć charakter **prosty lub skomplikowany**. Jest to w dużej mierze kwestia intuicyjna, a podstawową trudność w takim rozróżnieniu sprawia określenie „granicy” pomiędzy prostym a skomplikowanym charakterem linii (lub strefy) granicznej. Możliwe jest wykorzystanie odpowiedniego współczynnika, wymaga to jednak żmudnych pomiarów, których rezultaty nie będą obiektywne i akceptowane przez wszystkich.

⁵ Autor przedstawił historię podziałów Europy według kryteriów: politycznych, ekonomicznych, religijnych i kulturowych w swoim dziele *Europa* (Davies, 1999).

W przyrodzie praktycznie nie występują linie proste, dlatego wszystkie granice dotyczące zjawisk i procesów przyrodniczych mają skomplikowany przebieg. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku zjawisk społeczno-gospodarczych, politycznych i kulturowych, ale tu spotykamy granice mające przebieg po liniach prostych. Są to głównie granice polityczne i administracyjne (czyli granice liniowe i formalne). Taki przebieg mają na przykład fragmenty niektórych granic państwowych w północnej Afryce, na Bliskim Wschodzie i Ameryce Północnej oraz fragmenty granic stanów lub prowincji w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i Australii. J.G. Pounds (1963) nazywa je granicami arbitralnymi, czyli narzuconymi odgórnie. Autor podaje też przykład Niemieckiej Afryki Południowo-Zachodniej, której większa część granicy była wyznaczona w postaci linii prostych „narysowanych arbitralnie na mapie przez osobę, która prawdopodobnie nigdy nie była w Afryce” – ignorujących geograficzne cechy obszaru (Pounds, 1963, s. 61).

Wyraźny związek z przebiegiem granic ma ich inny dychotomiczny podział – na **sztuczne i naturalne** (lepiej nazwać „zaznaczone przez przyrodę” lub „fizjograficzne”). Ten podział był od dawna przedmiotem dyskusji naukowej, która w efekcie doprowadziła zdaniem Z. Rykla⁶ (2006) do zakwestionowania istnienia granic naturalnych. Wniosek taki nie jest do końca uzasadniony; bardziej przekonujące są słowa Z. Rykla (1990), który zauważa – za R. Hartshornem (1933) i J.O.M. Broekiem (1940), że pojęcie granicy naturalnej bywa rzadko definiowane i oznacza co innego dla poszczególnych badaczy.

Według S.W. Boga (1940) granice naturalne – to linie wyznaczone przez czynniki naturalne (rzeki, łańcuchy górskie, linie brzegowe), natomiast granice sztuczne nie są wyznaczone przez naturę, lecz przez człowieka (w postaci znaków, słupów, itp.). J.O.M. Broek (1941) proponuje zastąpić pojęcie „granica naturalna” terminem granica fizjograficzna (*physiographic frontiers*), lepiej oddającym charakter tych fragmentów granic, które wyznaczone zostały przez czynniki naturalne. Granice naturalne mają zazwyczaj charakter morfologiczny, czyli ich podstawą są wyraźnie zarysowujące się w terenie linie lub obszary o genezie przyrodniczej.

Z zaproponowanej w poprzednim rozdziale definicji granicy, w myśl której jest ona wytworem ludzkiego umysłu, wynika, że nie ma granic powstałych w sposób naturalny. Takie rozumowanie jest właściwe wówczas, kiedy weźmiemy pod uwagę pojęcie granicy jako bytu obiektywnego. Granice nie powstają w sposób naturalny, lecz są wyznaczane „sztucznie” przez człowieka. Twórcą wszystkich granic jest człowiek, bo przed jego pojawieniem się na Ziemi nie było żadnych granic. Jednakże istnieją granice biegnące wzdłuż linii brzegowej jeziora, wzdłuż rzeki, działu wodnego i innych elementów fizjograficznych, które mają charakter naturalny. Takie granice, które zostały wyznaczone na

⁶ Z. Rykiel (2006, s. 121) twierdzi, że „nigdy nie istniały żadne granice naturalne”.

bazie elementów fizjograficznych nazywamy naturalnymi. Aby pozbyć się wieloznaczności tego terminu lepiej stosować nazwę „granica zaznaczona przez naturę” lub – jak proponuje Broek – „granica fizjograficzna”. W przeciwieństwie do naturalnych, granice sztuczne zostały wyznaczone na podstawie cech poza-przyrodniczych i mają przebieg niezgodny z warunkami fizjograficznymi.

Dyskusja na temat naturalnego charakteru niektórych granic wynika też ze zróżnicowanego podejścia do elementów fizjograficznych jako barier przestrzennych (szerzej na temat barier przestrzennych w rozdziale *Funkcje granic*). Na przykład rzeki można traktować jako trudne do pokonania naturalne bariery bądź jako „stymulatory” rozwoju, na przykład dzięki wykorzystaniu ich do przewozu towarów. Traktowanie rzeki jako granicy naturalnej zdaniem Z. Rykła (2006) nie jest poprawne. W wielu przypadkach granica poprowadzona rzeką łączy, a nie oddziela od siebie obszary położone po obu jej stronach, nie spełnia zatem najbardziej podstawowej funkcji, wynikającej z definicji terminu granica. Jego zdaniem granicę taką można uznać za sztuczną, ponieważ sztucznie oddziela od siebie elementy stanowiące całość. Przykładem może być fragment zachodniej granicy Polski poprowadzonej korytem Nysy Łużyckiej. W wyniku decyzji politycznej rzeka podzieliła na dwie części miasto Görlitz, które przed 1945 rokiem było jednym „organizmem” miejskim. Z kolei według A. Löscha (1961) twierdzenie, że rzeki bardziej łączą niż dzielą odnosi się tylko do przewozów handlowych na duże odległości. W istocie kontakt przeciwnych brzegów jest bowiem utrudniony i słabnie wraz z szerokością rzeki. Podobne wątpliwości budzi „naturalny” charakter granic wyznaczonych zgodnie z przebiegiem pasma górskiego – góry w strefach klimatów ciepłych często są obszarami koncentracji osadnictwa, a więc nie stanowią bariery przestrzennej. Z dyskusji tej wynika wniosek, że ocena funkcji granicy różni się w zależności od podejścia badawczego.

Niemiecka koncepcja granic naturalnych nie była związana z prawami natury, lecz opierała się na języku i rasie (Pounds, 1963). W takim sensie granice w sposób naturalny mają określać zasięg ludności o wysokim stopniu etnicznej homogeniczności. Dla F. Ratzela (1897) granice są czymś dynamicznym, odpowiadającym w dziejach historycznych kurczeniu się i rozszerzaniu zasięgu państwa. K. Haushofer (1927) zaproponował pojęcie granic kulturowych, co lepiej oddaje sposób i charakter niemieckiego podejścia do granicy – odzwierciedlało ono ideę stworzenia narodu niemieckiego na rozbitym terytorialnie obszarze i wielkie aspiracje geopolityczne Rzeszy.

Niejasność dychotomicznego podziału na granice naturalne i sztuczne skłoniła R. Hartshorna (1936) do zaproponowania innego ich podziału mającego charakter genetyczny; na antecedentne i subsekwentne. Pierwsze z nich były utożsamiane z granicami poprzedzającymi zagospodarowanie obszaru (czyli przed rozwojem cech krajobrazu kulturowego) i pozostające na ogół nienaruszone pomimo rozwoju działalności człowieka. Z kolei granice subsekwentne

powstawały po zagospodarowaniu⁷, czyli pomiędzy wcześniej ukształtowanymi wspólnotami językowymi, terytorialnymi itp. Autor wymienia jeszcze granice narzucone (*superimposed*), które są granicami subsekwentnymi, ale ignorującymi etniczne i kulturowe elementy obszaru. Taka granica powstała w Polsce po II wojnie światowej i na wschodzie oddzieliła Polaków od ojczyzny, a na zachodzie Niemców od Niemiec. Czwartym typem są granice reliktowe, które utraciły polityczne znaczenie, jednakże są widoczne w krajobrazie kulturowym⁸.

Wszystkie omówione powyżej koncepcje granic naturalnych i sztucznych wywodzą się z nurtu geografii politycznej i geopolityki. Bez względu na szereg różnych zastrzeżeń, należy stwierdzić, że istnienie dwóch kategorii granic – wyznaczonych na podstawie (1) czynników naturalnych i (2) czynników nienaturalnych – jest faktem. Granice pierwszej kategorii są liniami na mapie lub w terenie, biegnącymi wzdłuż różnych elementów fizjograficznych, natomiast każdą granicę wyznaczoną niezgodnie z czynnikami naturalnymi można nazwać granicą sztuczną. Takie rozróżnienie jest jednoznaczne i odnosi się do różnych podziałów granic.

Stabilność granic

Nie ma granic trwałych i niezmiennych. Zarówno granice określające występowanie typowych zjawisk przyrodniczych, jak i granice regionów lub państw ulegają zmianom, modyfikacjom lub w ogóle przestają istnieć. W przypadku zjawisk przyrodniczych trudno nawet mówić o krótkotrwałej stabilności⁹, bo przecież przyroda podlega stałym procesom zmian. Uzgodnione na przykład przez nas granice (zasięgi) stref klimatycznych muszą być stale modyfikowane, chociażby na skutek współczesnych zmian klimatycznych. Podobnie rzecz się ma w przypadku granic stref roślinnych, świata zwierzęcego, obszarów pustyń, itp. W porównaniu z nimi granice, które są przedmiotem badań geografii człowieka, są bardziej stabilne. Jednakże z historii, a nawet współczesności wiemy, że ich stabilność jest też krótkotrwała.

Problematykę stabilności granic podejmuje głównie geografia polityczna (Gilfillan, 1924; Sobczyński, 1984, 1993). Zwraca się przy tym uwagę, że samo pojęcie stabilności granicy wymaga wyjaśnienia. Czym innym jest trwałość rozumiana jako „istnienie zróżnicowania pograniczy, pomimo ustania pełnienia przez granicę bariery politycznej” (Sobczyński, 1993, s. 7), a czym innym stabilność granicy, czyli utrzymanie jej przebiegu w historycznie znacząco długim okresie. Stosunkowo najstabilniejsze granice polityczne występują w Europie Zachodniej.

⁷ Zdaniem Z. Rykła (2006) przykładem granicy antecedentnej jest granica prusko-rosyjska dzieląca Polskę w okresie zaborów, zaś przykładem granicy subsekwentnej – wspomniana już granica na Nysie Łużyckiej dzieląca Görlitz.

⁸ Szerzej na ten temat pisze G. Kosmala (2003).

⁹ Zob. przypis 2.

W przypadku granic administracyjnych ich zmienność wydaje się większa – potwierdzają to chociażby reformy administracyjne w naszym kraju. W ich wyniku, co kilkanaście lat na nowo tworzone są granice województw i powiatów. Problem ten dotyczy również innych krajów w Europie, a bezpośrednim skutkiem dla geografów jest poważna trudność badań zmian struktury społeczno-ekonomicznej na różnych poziomach przestrzennych.

Niestabilność niektórych granic nie jest wynikiem zmian politycznych, ekonomicznych lub przyrodniczych, lecz efektem modyfikacji uzgodnień międzynarodowych. Na przykład geograficzne granice Europy są na zachodzie, północy i południu wyznaczone naturalnymi elementami przyrodniczymi (Atlantyk i Morze Śródziemne). Natomiast wschodnie granice mają charakter umowy, ale nie ma powszechnej zgody co do ich przebiegu. W starożytności i średniowieczu wschodnie granice Europy sięgały Donu, natomiast w okresie nowożytnym przesunęły się na wschód, aż po Ural¹⁰. Dodatkowy problem stwarzają zupełnie inne granice polityczne Europy, które sięgają dużo dalej niż granice geograficzne. Oto na przykład niektóre kraje Zakaukazia są obecne w OBWE, a Rosja, sięgająca po Pacyfik, należy do Rady Europy. Inne przykłady to Cypr i Gujana Francuska, geograficznie położone na innych kontynentach, a stanowiące terytorium Unii Europejskiej. Podobnie jest z różnego rodzaju europejskimi stowarzyszeniami, federacjami i innymi formami organizacyjnymi, które włączają do siebie kraje spoza geograficznych granic kontynentu i co jakiś czas zmieniają zasięg swojego działania.

Ważna jest także perspektywa, z której badacz patrzy na kontynent. Inaczej postrzegać będą Europę i jej regiony badacze angielscy, a inaczej rosyjscy. Dlatego trudno o jednolity i powszechnie akceptowany podział regionalny i zasięg terytorialny Europy.

Wśród szeregu różnorodnych granic największą stabilnością (a raczej trwałością w myśl wcześniejszego rozróżnienia) cechują się granice kulturowe i cywilizacyjne, które interesują bardziej historyków niż geografów. Być może jest to w pewnym stopniu wynikiem ich „nieokreśloności”, bo są to typowe granice nieformalne i sztuczne, a przy tym mają postać szerokiej strefy. Skoro trudno jest określić ich dokładny przebieg, to łatwiej można uznać, że są one stabilne.

Podział historyczny Europy dostarcza ciekawych przykładów ewolucji granic kulturowych, dlatego warto nad tym zatrzymać się dłużej. Historycy wyróżniają w dziejach Europy dwa (niektórzy trzy) wielkie jej podziały. Europa okresu starożytnego jest dzielona na dwie części – Śródziemnomorską (*Imperium*), o wysokim rozwoju kulturowym i cywilizacyjnym oraz Barbarzyńską (*Barbaricum*). Granicę pomiędzy nimi wyznaczał Ren i Dunaj. Geograficznie do

¹⁰ Według różnych źródeł, przesunięcie granicy Europy na Ural jest dziełem szwedzkiego oficera Strahlenberga służącego w armii rosyjskiej, lub historyka Rosji – Wasilija Tatiszczewa (Halecki, 1994; Wallner, 2006).

imperium rzymskiego należała więc duża część dzisiejszej Europy Zachodniej i cały region śródziemnomorski. W obrębie samego *Imperium* istniały wyraźne różnice pomiędzy częścią zachodnią, z dominacją elementów rzymskich (cesarstwo zachodniorzymskie) i wschodnią (cesarstwo wschodnie – Bizancjum), gdzie przeważały wpływy greckie. Miało to bardzo duży wpływ na późniejsze podziały naszego kontynentu. Również część pogańska Europy (*Barbaricum*) wykazywała podziały, głównie na bardziej ucywilizowaną w sąsiedztwie granic *Imperium* i „dziką” na terenach peryferyjnych. Terytorium Polski (w obrębie dzisiejszych granic) znajdowało się w sercu *Barbaricum*, czyli z dala od granic *Imperium* i rzadko było odwiedzane przez mieszkańców obszaru śródziemnomorskiego.

Po upadku cesarstwa zachodniorzymskiego granice podziału kontynentu zaczęły ewoluować z dotychczasowego układu północ-południe w kierunku zachód-wschód. Narastały różnice pomiędzy rzymsko-grecką kulturą Zachodu a „orientalizowanym” Wschodem. W tym samym czasie postępowała chrystianizacja pogańskiej części Europy, także na ziemiach polskich. Na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia naszej ery wykształcił się ostatecznie nowy podział Europy: na Zachodnią (Łacińską) i Wschodnią (Bizantyjską). Miało to bardzo istotne znaczenie dla losów Polski, która leżała w sąsiedztwie strefy (granicy) oddzielającej te dwie części Europy. Polska wraz z Węgrami, Czechami i Chorwacją przyjęła chrześcijaństwo w łacińskiej wersji, natomiast Ruś i kraje bałkańskie – w wersji bizantyjskiej.

Podział Europy na dwie podstawowe części – Wschodnią i Zachodnią jest faktem. Spory budzi natomiast przebieg granicy pomiędzy nimi. Powstało na ten temat szereg opracowań, z których wynika, że granicę pomiędzy Zachodem i Wschodem należy traktować nie jak linię, lecz jak węższą bądź szerszą strefę przejściową. Wśród geografów wiele uwagi poświęcił tej problematyce P. Eberhardt (1996, 2004, 2005); analizował między innymi twórczość naukową F. Konecznego (1999, 2002) i S.P. Huntingtona (1997), którzy dociekali podziałów historycznych i cywilizacyjnych Europy.

S.P. Huntington omawiając przestrzenne rozmieszczenie wielkich cywilizacji świata wyróżnia m.in. granicę pomiędzy cywilizacją łacińską i bizantyjską (katolicką i prawosławną), dzielącą Europę na dwie części. Granica ta ma stanowić wielką linię historyczną pomiędzy wyznawcami chrześcijaństwa a ludami prawosławnymi i muzułmańskimi.

Granica jako bariera przestrzenna

Zgodnie z zaproponowaną definicją, podstawową funkcją granicy jest oddzielanie od siebie fragmentów czasoprzestrzeni. Dlatego w badaniach geograficznych granica traktowana jest zazwyczaj jako jedna z form barier przestrzennych. Dotyczy to jednak tylko wybranych typów granic, w tym głównie granic formal-

nych (politycznych i administracyjnych). W przypadku granic nieformalnych zaznaczających zasięgi występowania zjawisk przyrodniczych lub regionów społeczno-ekonomicznych problem bariery przestrzennej raczej nie występuje, bo są to granice całkowicie otwarte na wszelkiego rodzaju przepływy.

Bariery przestrzenne były tematem licznych opracowań naukowych, w których ujmowano je w różnym kontekście. Na przykład Z. Rykiel (1986) proponuje podział barier przestrzennych na formalne i nieformalne, przy czym barierami formalnymi są granice polityczne, natomiast nieformalnymi – przyrodnicze i kulturowe. Z kolei T. Hagerstrand (1967), a za nim J. Łoboda (1974, 1983) rozpatrują problematykę istnienia barier w kontekście koncepcji dyfuzji innowacji. Ze względu na efekt oddziaływania barier R.S. Yuill (1965) wyróżnia bariery absorpcyjne, odbijające i przepuszczalne, których cechy dość dobrze odzwierciedlone są przez ich nazwy. Szczególnym przykładem barier przestrzennych są dla T. Komornickiego (1999) granice państwowe. Każda z nich położona jest w określonym środowisku geograficznym, społeczno-ekonomicznym i politycznym, co skłania autora do wyróżnienia granic jako barier fizycznogeograficznych, formalnoprawnych, infrastrukturalnych, ekonomicznych i psychologicznych.

Według A. Löscha (1961) granica zmniejsza zasięg oddziaływania ośrodków rynkowych położonych w jej pobliżu. Jest on mniejszy od zasięgu ośrodków funkcjonujących z dala od granicy państwowej. Powodów tego można wymienić kilka, a do najważniejszych należą: wysokie koszty transportu (w związku ze znacznym oddaleniem od ośrodków centralnych), wysokie koszty transakcyjne (cła, zezwolenia itp.) i niechęć inwestorów do lokowania większych inwestycji (ryzyko inwestycyjne). W przypadku Polski pogląd ten potwierdza sytuacja na wschodniej granicy i nie wymaga to szczególnych dowodów. Wschodnia granica jest wyraźną barierą przestrzenną w każdym znaczeniu.

Do koncepcji bariery przestrzennej nawiązuje A. Moraczewska (2008) w swoim podziale granic według kryterium stosunków międzynarodowych. Autorka wyróżnia trzy metafunkcje granic: dezintegracyjną (polegająca na zamykaniu się granicy na wszelkiego rodzaju kontakty), fragmegracyjną (o zróżnicowanym stopniu otwartości, czyli otwarciu na niektóre czynniki przepływające) i integracyjną (o wysokim stopniu otwartości i intensywności kontaktów). Każda z metafunkcji występuje z określoną intensywnością w obrębie rozmaitych funkcji granic, takich jak: funkcja demarkacyjna (wyznaczająca terytorium kraju), funkcja bariery (oddzielająca państwo od czynników zewnętrznych), funkcja limitacyjna (odzwierciedlająca zakres obowiązującego prawa oraz suwerenność władzy państwowej), funkcja deterministyczna (wyznaczająca obszar używania języka, wartości i idei, waluty itp.), funkcja zaścianka (określająca zakres oddziaływania granicy w relacji centrum – peryferie).

Traktując granicę formalną jak barierę przestrzenną dla przepływu idei, dóbr i ludzi, można wyróżnić trzy podstawowe jej kategorie: granice otwarte, granice przenikalne i granice zamknięte (ryc. 1), z szeregiem podkategorii wynikających z położenia geograficznego, sytuacji ekonomicznej i politycznej, sposobu kontroli itp. W podobnym duchu O. Martinez (1999) proponuje cztery typy regionów przygranicznych: alienowane, koegzystujące, współpracujące i zintegrowane.

Ryc. 1. Typy granic ze względu na stopień ich przenikalności
Opracowanie własne.

Types of boundaries according to the degree of their permeability
Own elaboration.

Generalnie granice otwarte nie stanowią bariery przestrzennej dla przepływów i w takim kontekście są to wyłącznie „linie na papierze”. Najlepszym tego przykładem są granice jednostek administracyjnych. Granice przenikalne/przepuszczalne stanowią już większe utrudnienie dla przepływów, które mogą być kontrolowane. Przykładem mogą być granice wewnętrzne krajów Unii Europejskiej, które z roku na rok stają się coraz bardziej otwarte, niemniej nadal istnieją mniejsze lub większe utrudnienia przepływu. Stopniowy wzrost przepuszczalności takiej granicy na przykładzie granicy polsko-niemieckiej został dobrze opisany przez S. Cioka (2004). Innym przykładem granicy przenikalnej może być granica polsko-ukraińska, na której jednak przepływy podlegają wyraźnym ograniczeniom. Granice zamknięte są w pełni wykształconymi barierami przestrzennymi, hamującymi wszelkiego rodzaju przepływy lub ograniczającymi je do minimum. Granice takie są typowe na przykład dla skonfliktowanych państw (Korea Północna i Południowa).

Granice można też traktować jako źródło korzyści lokalizacyjnych, stymulujące rozwój lokalny. Ma to znaczenie przede wszystkim w sąsiedztwie przejść granicznych. Rozwój handlu przygranicznego, opłaty celne, tanie usługi, hotelarstwo i gastronomia oraz obsługa ruchu tranzytowego mogą przyczyniać się do rozwoju obszarów sąsiadujących z granicą.

Próba klasyfikacji granic

Przegląd literatury wskazuje na bardzo szerokie spektrum zagadnień badawczych podejmujących problematykę granic w naukach geograficznych i im pokrewnych, w tym na szereg różnych klasyfikacji (rzadziej typologii) granic (tab. 1). Próby klasyfikacji granic mogą opierać się na bardzo zróżnicowanych kryteriach (czynnikach klasyfikacji).

Tabela 1. Przykłady różnych klasyfikacji granic
Examples of different border classifications

Cecha klasyfikacji <i>Classification characteristic</i>	Klasyfikacja <i>Classification</i>
Forma geometryczna <i>Geometric shape</i>	liniowe / <i>linear</i> strefowe / <i>zonal</i>
Realność prawno-administracyjna <i>Legislative-administrative situation</i>	formalne / <i>formal</i> nieformalne / <i>informal</i>
Forma przebiegu <i>Course followed by border</i>	proste / <i>simple</i> skomplikowane / <i>complex</i>
Morfologia <i>Morphology</i>	fizjograficzne / <i>physiographic</i> sztuczne / <i>artificial</i>
Stabilność <i>Stability</i>	trwale / <i>permanent</i> zmiennie / <i>changeable</i>
Bariera przestrzenna <i>Spatial barrier</i>	otwarte / <i>open</i> przenikalne / <i>permeable</i> zamknięte / <i>closed</i>
Geneza <i>Genesis</i>	antecedentne / <i>antecedent</i> subsekwentne / <i>subsequent</i>

Opracowanie własne.

Author's own elaboration.

W klasyfikacji ze względu na formę geometryczną granicy wyróżnić można dwie podstawowe grupy granic: liniowe i strefowe. Granice liniowe mają postać linii bez względu na skalę przestrzenną, w jakiej je badamy. Natomiast w przypadku granic strefowych pojawia się problem skali, bo na ogół na mapach geograficznych mają one przebieg liniowy (rzadziej pasmowy), który w rzeczywistości odnosi się do pasa przestrzeni o różnej szerokości. Trudność interpretacji

sprawia, że zbiory granic liniowych i strefowych nie są rozłączne, co wyklucza poprawność takiej klasyfikacji. Problem taki nie występuje w przypadku podziału granic na formalne i nieformalne. Tworzą one bez względu na skalę badań i sposób podejścia dwie jednoznacznie rozłączne grupy.

Wyróżnienie dwóch kategorii granic na podstawie ich przebiegu (proste i skomplikowane) nie jest jednoznaczne i zależy w dużym stopniu od przyjętych założeń, dlatego taka próba klasyfikacji nie ma charakteru uniwersalnego. Z kolei podział morfologiczny granic umożliwia jednoznaczne przyporządkowanie każdej granicy do jednej z grup – fizjograficzne i sztuczne.

Kolejne trzy próby klasyfikacji granic (ze względu na stabilność, poziom otwartości, genezę) nie poddają się rygorowi jednoznaczności, bo o ich podziale decydują kryteria jakościowe. Należałoby więc wcześniej ustalić kryterium stabilności lub stopnia otwartości granic, co ma charakter dyskusyjny i wyraźnie subiektywny. Ponadto w przypadku poziomu otwartości granic, klasyfikacja odnosi się przede wszystkim do granic polityczno-administracyjnych; badanie przenikalności na przykład granic stref klimatycznych nie ma sensu.

Wśród różnych prób klasyfikacji granic dwie mają charakter obiektywny i jednoznacznie klasyfikują granice. Opierając się na nich można zaproponować prostą klasyfikację, która czyni możliwym przyporządkowanie dowolnej granicy rozłącznie do jednej z czterech klas granic¹¹ (tab. 2). Zakłada się, że mieszczą się w nich wszystkie granice identyfikowane przez geografów.

Tabela 2. Klasyfikacja granic
Classification of borders

Morfologia <i>Morphology</i>	Forma istnienia / <i>Form of existence</i>	
	formalne / <i>formal</i>	nieformalne / <i>informal</i>
Fizjograficzne <i>Physiographic</i>	formalne, fizjograficzne <i>formal, physiographic</i>	nieformalne, fizjograficzne <i>informal, physiographic</i>
Sztuczne <i>Artificial</i>	formalne, sztuczne <i>formal, artificial</i>	nieformalne, sztuczne <i>informal, artificial</i>

Opracowanie własne.

Author's own elaboration.

¹¹ Należy podkreślić, że w odróżnieniu od typologii klasyfikacja musi być wyczerpująca i rozłączna.

Tabela 3. Przykłady granic według zaproponowanej klasyfikacji
 Examples of borders in line with the suggested classification

Klasa <i>Class</i>	Przykłady konkretnych granic <i>Examples among existing borders</i>
Formalne fizjograficzne <i>Formal, physiographic</i>	Granica UE na Bugu <i>The EU's external frontier along the Bug River</i> Granica polsko-niemiecka na Odrze <i>The Polish-German border along the Odra</i> Granica woj. świętokrzyskiego i podkarpackiego na Wiśle <i>The border between Świętokrzyskie and Podkarpackie voivodships along the Vistula (Wisła)</i>
Formalne sztuczne <i>Formal, artificial</i>	Fragment granicy polsko-litewskiej <i>Part of the Polish-Lithuanian border</i> Północny fragment granicy Wigierskiego Parku Narodowego <i>The delimitation of the northern part of Wigry National Park</i> Granica administracyjna Łodzi <i>The city limits of Łódź</i>
Nieformalne fizjograficzne <i>Informal, physiographic</i>	Wschodnia granica Równiny Tarnobrzeskiej na Sanie <i>The eastern border of the Tarnobrzeg Plain along the River San</i> Fragment granicy Europy na rzece Ural <i>Part of Europe's border along the River Ural</i> Granica „pogańskiej” Europy (Barbaricum) na Dunaju <i>The border of "pagan Europe" (Barbaricum) along the Danube</i>
Nieformalne sztuczne <i>Informal, artificial</i>	Granica strefy klimatu umiarkowanego <i>The border of the temperate climatic zone</i> Granica pomiędzy Małopolską i Mazowszem <i>The border between Poland's Małopolska and Mazowsze</i> Granice strefy podmiejskiej Poznania <i>The limits of the Poznań suburban zone</i>

Opracowanie własne.

Author's own elaboration.

Podsumowanie

Problematyka granic jest w naukach geograficznych ważnym i często podejmowanym zagadnieniem badawczym. Dyskusje dotyczące teorii granic toczyły się kilkadziesiąt lat temu. Wypracowano wówczas szereg różnorodnych klasyfikacji granic. Przegląd literatury przedmiotu skłania do wniosku, że geogra-

fia nie wypracowała dotychczas uniwersalnej klasyfikacji granic. Współcześnie dzieli się je na bardzo różne klasy, odpowiadające odmiennym cechom klasyfikacyjnym.

Najwięcej miejsca tej tematyce poświęca geografia polityczna. Dlatego w całej geografii granica postrzegana jest najczęściej poprzez pryzmat podziałów politycznych. Jednakże granica jest istotnym elementem w badaniach geografii fizycznej i geografii społeczno-ekonomicznej. W związku z tym celowy wydaje się powrót do rozważań nad podstawami teoretycznymi granic. Niesie to ze sobą wiele innych interesujących tematów badawczych związanych z metodą wyznaczania granic w nauce i praktyce, ich funkcjonalnością, genezą i stabilnością.

Zaproponowana klasyfikacja według morfologii i realności prawno-administracyjnej jest wyłącznie próbą, mającą na celu poszukiwanie jednoznacznych cech klasyfikacyjnych. Podział granic według takich cech musi spełnić dwa podstawowe warunki – objąć wszystkie możliwe przypadki granic oraz tworzyć z nich jednoznaczne i rozłączne zbiory.

Piśmiennictwo

- Bański J., Dobrowolski J., Flaga M., Janicki W., Wesołowska W., 2010, *Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego*, Studia Obszarów Wiejskich, 21, IGiPZ PAN-PTG, Warszawa.
- Barbag J., 1987, *Geografia polityczna ogólna*, PWN, Warszawa.
- Batten B., 1999, *Frontiers and boundaries of pre-modern Japan*, Journal of Historical Geography, 25, 2, s. 166–182.
- Baczwarow M., Suliborski A., 2002, *Kompendium wiedzy o geografii politycznej i geopolityce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź.
- Boogs S.W., 1940, *International Boundaries. A Study of Boundary Functions and Problems*, Columbia University Press, New York.
- Broek J.O.M., 1941, *Frontiers of the Future*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles.
- Ciok S., 2004, *Pogranicze polsko-niemieckie. Problemy współpracy transgranicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Davies N., 1999, *Europa*, Znak, Kraków.
- Eberhardt P., 1996, *Między Rosją a Niemcami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- , 2004, *Koncepcja granicy między cywilizacją zachodniego chrześcijaństwa a bizantyjską na kontynencie europejskim*, Przegląd Geograficzny, 76, 2, s. 169–188.
- , 2005, *Geneza niemieckiej koncepcji „Mitteleuropy”*, Przegląd Geograficzny, 77, 4, s. 463–483.
- Fortin M.J., 1997, *Effects of data types on vegetation boundary delineation*, Canadian Journal of Forest Research, 27, s. 1851–1858.
- Gilfillan S.C., 1924, *European Political Boundaries*, Political Sciences Quarterly, 39, London.
- Glassner M.I., 1992, *Political Geography*, John Wiley & Sons, New York-Singapore.
- Hägerstrand T., 1967, *Innovation Diffusion as a Spatial Process*, University of Chicago Press, Chicago-London.

- Halecki O., 1994, *Historia Europy – jej granice i podziały*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin.
- Hartshorne R., 1933, *Geographic and political boundaries in Upper Silesia*, *Annals of the Association of American Geographers*, 23, 4, s. 195–228.
- , 1936, *Suggestions on the terminology of political boundaries*, *Annals of the Association of American Geographers*, 26, 3, s. 56–57.
- Haushofer K., 1927, *Grenzen im ihrer Geographischen und Politischen Bedeutung*, K. Vowinkel, Berlin.
- Huntington S.P., 1997, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa.
- Jacquez G. M., Maruca S., Fortin M.J., 2000, *From fields to objects: A review of geographic boundary analysis*, *Geographical Systems*, 2, s. 221–241.
- Komornicki T., 1999, *Granice Polski. Analiza zmian przenikalności w latach 1990–1996*, *Geopolitical Studies*, 5, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Koneczny F., 1999, *O ład historii*, Wydawnictwo Nortom, Wrocław.
- , 2002, *O wielości cywilizacji*, Antyk, Warszawa, reprint.
- Kosmala G., 2003, *Granica reliktowa*, Dom Wydawniczy Duet, Toruń.
- Lösch A., 1961, *Gospodarka przestrzenna. Teoria i lokalizacja*, PWN, Warszawa.
- Łoboda J., 1974, *Niektóre geograficzne problemy dyfuzji innowacji*, *Przegląd Geograficzny*, 46, 2, s. 244–262.
- , 1983, *Rozwój koncepcji i modeli przestrzennej dyfuzji innowacji*, *Studia Geograficzne*, 37, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Martinez O., 1999, *The dynamics of order interaction*, [w:] C.H. Schofield (red.), *Global Boundaries. World Boundaries*, 1, Routledge, London-New York.
- Misiak W., 2003, *Funkcje granic*, [w:] M. Zielińska (red.), *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra, s. 65–80.
- Moraczewska A., 2008, *Transformacja funkcji granic Polski*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Pietraś Z.J., 2000, *Decydowanie polityczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pounds N.J.G., 1963, *Political Geography*, McGraw-Hill Book Co. Inc, New York-London.
- Prescott J.R.V., 1965, *Geography of Frontiers and Boundaries*, Hutchinson University Library, London.
- Prescott J.R.V., 1987, *Political Frontiers and Boundaries*, Unwin Hyman, London.
- Ratzel F., 1897, *Politische Geographie*, München.
- Redclift M.R., 2006, *Frontiers: Histories of Civil Society and Nature*, MIT Press, Cambridge.
- Rykiel Z., 1986, *Ograniczenia meldunkowe jako bariery przestrzenne*, *Przegląd Geograficzny*, 58, 3, s. 395–409.
- , 1990, *Koncepcje granic w badaniach geograficznych*, *Przegląd Geograficzny*, 62, 1–2, s. 23–35.
- , 1991, *Rozwój regionów stykowych w teorii i w badaniach empirycznych*, IGiPZ PAN, Warszawa-Ossolineum, Wrocław.
- , 2006, *Podstawy geografii politycznej*, PWE, Warszawa.
- Schwind M., 1972, *Allgemeine Staatengeographie*, de Gruyter, Berlin.
- Sobczyński M., 1984, *Niezmiennność dawnych granic politycznych na obszarze Polski*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica*, 3, s. 119–137.
- , 1993, *Trwałość dawnych granic państwowych w krajobrazie kulturowym Polski*, *Zeszyty IGiPZ PAN*, 14, Warszawa.
- , 2006, *Geografia granic i pograniczy w badaniach łódzkiego ośrodka geograficznego*, *Folia Geographica-Oeconomica, Acta Geographica Lodzianensia*, 7, Łódź, s. 19–36.

- Taylor P.J., 1993, *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality*, Longman Scientific & Technical, Harlow.
- Yuill R.S., 1965, *A simulation study of barrier effects in spatial diffusion problems*, Michigan Inter-University Community of Mathematical Geographers, Discussion Paper, 5, Detroit.
- Wallner M., 2006, *Polityczne i cywilizacyjne granice Europy – między otwartością a tożsamością*; <http://www.psz.pl/content/view/2920>, portal spraw zagranicznych (2010).

[Wpłynęło: marzec; poprawiono: czerwiec 2010 r.]

JERZY BAŃSKI

BORDER IN GEOGRAPHICAL RESEARCH STUDIES
– DEFINITION AND AN ATTEMPTS AT ITS CLASSIFICATION

The article addresses issues relating to the theory of borders in geographical research, having as its main aim to review the different approaches taken to the notion of the “border”, as well as to assess the basic criteria geographers employ in their classifications. That said, the author is constrained to acknowledge that the enormous diversity to the existing typologies and classifications of borders makes the discussion and assessing of these issues in one brief article an impossibility.

In geographical studies, the borders utilised serve to delimit research areas or divide them into lesser parts. Only more rarely is the actual essence of the border pondered, the usual treatment being as a line or zone that separates “something” from “something”.

Amongst the geographical sciences it is predominantly political geography that deals with matters of border theory. However, this field of geography obviously displays and overwhelming interest in just one variety of border, i.e. the state border (or in a broader sense the political border).

Dispensing with detailed semantic analysis, at the level of metalanguage a border can be assumed to be the aforementioned “geometric formation separating something from something”. For a geographer, the most essential element is the form the border takes, as well as its placement in spatial and temporal terms. Thus the “geometric formation” in question is usually a line or belt area that separates portions of space over a given period of time. Since all borders are merely products of the human mind (even the so-called natural borders referred to in the subsequent part), that definition should be augmented by the essential detail that every border arises out of a bargaining agreement reached between people responsible for mapping borders out. These people are politicians, scholars, representatives of the public administration or members of other groups in society. Accordingly, it can safely be assumed that a border is a geometric formation (in the form of a line or zone area) that separates portions of space-time.

A few decades ago, border theory was widely debated, and a whole variety of classifications were developed. When reviewing the academic literature to date addressing this matter, one may come to the conclude that the geographical sciences have not been able to devise one universal classification. Rather, there are today some extremely diverse classes corresponding to different classification characteristics.

As the issues in question have been dealt with most extensively by political geography, the whole of geography is inclined to look upon a border from the perspective of political divisions first and foremost. However, a border is also a key element to studies pursued in physical and socio-economic geography. It thus seems to be appropriate to go back to the discussion of the theoretical basics as regards borders. Such a process would undoubtedly, bring to light a wide spectrum of other interesting research topics relating to borders – in terms of delimitation methodology in science and in praxis, as well as in respect of functionality, genesis and stability.

The suggested classification that takes account of morphology and the existing legislative-administrative situation is only an attempt to seek out unequivocal classification characteristics. The division of borders in accordance with such characteristics must comply with two basic conditions, i.e. apply to all possible cases and give rise to unique and disjoint sets.